

GYVIEJI ARCHYVAI

VARĖNOS KRAŠTAS NAUJUOSE LEIDINIUOSE

Varėnos viešosios bibliotekos Kraštotyros skyriuje parengta spaudinių paroda, supažindinanti su 2018 metais gautais kraštotyros leidiniais

Parodoje eksponuojama naujų kraštotyros leidinių, gautų 2018 metais, apžvalga. Dzūkų kultūros žurnalas „Dainava“ (2018, Nr. 1) supažindina su Algimanto ir Mindaugo Černiauskų straipsniu „Vanagas buvo žmogus“, skirtu partizanų vadui Adolfui Ramanauskui-Vanagui. Apie A. Ramanauską-Vanagą, jo senelius, tėvus, šeimą, bendražygius pasakojama Eugenijos Sidaravičiūtės straipsnyje „Tu taip norėjai matyti Tėvynę laisvą ir šviesią!“ Pateikiami Henriko Gudavičiaus straipsniai „Laiškai Dzūkijos nacionalinio parko senbuviams“ bei „Upės mišlių triptikas“. Apie žvakių liejimą straipsnyje „Kad dūšėlės kelių dangun ragėtų...“ rašo Onutė Drobelenė.

Pristatoma Arvydo Anušausko knyga „Aš esu Vanagas“, kurioje pasakojama apie legendinį partizanų vadą Adolfą Ramanauską-Vanagą, vienuolika metų su ginklu kovojusį prieš sovietų okupaciją. Atskleidžiamos KGB regztų operacijų, brutalaus kankinimo, dokumentų apie jį klastojimo bei nužudymo paslaptys.

Eksponuojama Adolfo Ramanausko-Vanago knyga „Partizanų gretose“. Dainavos apygardos, Pietų Lietuvos partizanų srities LLKS gynybos pajėgų vado atsiminimai rašyti 1952–1956 metais. Juose atskleidžiami pirmieji partizanų kovos žingsniai, palaipsniui ginkluoto pasipriešinimo stiprėjimas, kovotojų santykiai su gyventojais, priešo veiksmai ir partizanų kovos būdai, jų kasdienė buitis bei dvasiniai išgyvenimai. Tai pasakojimas apie žūtutinį pasipriešinimą okupacijai, siekį atkurti Lietuvos nepriklausomybę sovietinio režimo metais ir kartu tai tikra istorija apie begalinį atsidavimą ir meilę Tėvynei, šeimai, laisvei.

Apie partizanų kovas Dainavos krašte rašoma Broniaus Kašelionio leidinyje „Dainavos krašto partizanai“. Tai „unikalus dokumentų rinkinys, padedantis geriau suprasti to meto kovą. Skaitant šiuos dokumentus atsiskleidžia daugybė žmonių tragedijų, dramų, situacijų, kai pasirinkimo kaina buvo žmogaus gyvybė. Šiuose dokumentuose rasi ir kilnaus pasiaukojimo, ir bjaurių išdavysčių, neišpasakytos drąsos, ir milžiniško skausmo, – rašo šioje knygoje išspausdintame straipsnyje „Išgelbėję tautos garbę“ žurnalistas ir istorikas Virginijus Savukynas.

Gamtininko ir publicisto Henriko Gudavičiaus knygoje „Klaidžioja kažkas prie Krūčiaus“ išspausdinti 2013–2016 metais rašyti dienoraščiai – tai gamtos artumoje gyvenančio žmogaus laiškai, kupini kasdienybės grožio, lėto buvimo džiaugsmo ir išminties. Knygos pasakojimą iliustruoja brolių Černiauskų fotografijos.

Kultūros istoriko, literatūrinės kraštotyros Lietuvoje pradininko Benjamino Kondrato leidinyje „Kūrėjų pėdsakais. Varėnos ir Šalčios krašte“ (kn. 17, 18) rašoma apie kūrėjus, palikusius pėdsakus Varėnos ir Šalčios krašte. Informacija apie kūrėjus pateikiama dviejose knygose. Pats plačiausias knygos skyrius „Kūrėjų biogramos“. Čia pasakojimai apie kūrėjus pateikiami jų pavardžių abėcėlės tvarka. Knygoje rašoma apie įvairius kūrėjus – poetus, rašytojus, literatus, dramaturgus, prozininkus, literatūros kritikus. Dauguma kūrėjų patys parašė pasakojimus apie save, savo šeimą, gyvenimą, išleistas knygas, kūrybą. Leidinyje rasime pasakojimus apie Lietuvoje žinomus poetus ir rašytojus, kurie kažkada gyveno, dirbo Varėnos krašte, apie iš Varėnos krašto kilusius išeivijos poetus bei rašytojus ir menininkus, turinčius sodybas Varėnos krašte.

Parodoje pateikiama Alinos Makarčiuk knyga „Matau norą atsiduoti tėvynės labui“, skirta Marcinkonių šviesuoliams Petriui Kierui ir kunigui Jonui Šablickui. Aprašomi XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Marcinkonių filijoje gyvenusių ir lietuvių puoselėjusių asmenybių nuveikti darbai ir likimai.

Eksponuojamos ir kitos knygos: „Lietuvos gelmių aruodai“, Petro Miliūno eilėraščių knyga „Gyvenimo grimasos“, Romo Treinio romanas „Dziedas“, Marijos Valuckienės „Juliaus Baryso giminės takais“ ir kt.

Parengė Elena GLAVICKIENĖ

VB Bibliografijos, informacijos ir kraštotyros skyriaus vedėja

Vincas. 1947 m. išaiškinta, kad 1945 m. jis buvo Rugio partizanų grupėje, neva dalyvavęs plėšiant piliečius ir nužudant 9 aktyvistus, nors šios žinios nepatikrintos. Verbuojamas kai ką nuslėpė, tačiau apibūdinamas teigiamai: pagal jo pranešimus suimta nemažai partizanų ryšininkų, paimta ginklų; jis kelis kartus skatintas pinigais. Iš jo 1951 m. gauta 18 pranešimų, tačiau nuo tų metų spalio ryšio su juo nebuvo (neva sirgo).

1950 m. spalio mėn. rajono MGB turėjo 8 agentus ir 61 slaptą informatorių. Gerai dirbo informatoriai Popieris, Banga, Erelis ir kiti. Lapkričio mėnesį – 9 agentai ir 64 informatoriai; užverbuotas informatorius Milionis. Gruodžio mėn. – 9 agentai ir 58 informatoriai.

1951 m. rugsėjo mėn. norėta užverbuoti Vladislavą Žmuidzinavičiūtę, kuri galiems susitikimams turėjo butą. Jos verbavimui pritarė Vilniaus srities MGB viršininko pavaduotojas majoras Duchovičius.

1951 m. lapkričio 1 d. Varėnos r. MGB turėjo 31 agentą ir 141 slaptą informatorių. Tačiau nuo lapkričio 1 d. iki 1952 m. iš agentūrinio tinklo pašalinta 14 agentų ir 93 informatoriai; tarp pastarųjų 4 buvo dvideidžiai. Pvz., Ažuolas, palaikęs ryšius su Genio grupe, gavęs užduotį aiškintis Jono Čenio išdavišką elgesį, papasakojo jam, kad MGB domisi, kuo jis užsiiminėjo per vokiečių okupaciją.

Majoras Vasiljevas 1951 m. lapkričio 4 d. Vilniaus r. MGB 4 skyriaus viršininkui Romačiovui išsiuntė 10 slaptų informatorių bylas: Smelyj – A. Krupaitis, Grendaitė – M. Kriptavičiūtė, Bolius – J. Jarmalavičius, Petrov – S. Molis, Gėlė – L. Kuodienė (Liudvika Kuodienė iš Mitraukos), Jadvyga – M. Vėlyvytė, Kepalas – A. Šidlauskienė, Ivanov – V. Panov, Jonas – J. Skliutas, Tikin – V. Kniaziauskas (LYA f. K-19, ap. 1, b. 330).

Rajono Finansų skyriuje 1950–1951 m. dirbo agentai Spinus, Rožė, Varpa. Žinomas agentas Skirmutas – Petras Česnulevičius iš Strielčiškių kaimo (LYA f. K-11, ap. 2, b. 2). Ne itin darbštūs informatoriai buvo Ambrulevičius, Pavlovas, Dobilas ir Petro. Visiškai nedirbo 1951 m. informatorė Astra, areštavus jos vyrą. „Nedarbingi“ 1952 m. pradžioje buvo 62 informatoriai, pvz. Locas, Frauf (užverbuotas sekti lenkų tautybės piliečius). Be perspektyvos – 37 žmonės, pvz., Volga, Zapadnik, nes jie neturėjo ryšių su saugama dominančiais žmonėmis. Dezinformavo MGB informatorius Liū-

Iš sovietų saugumo veiklos mūsų rajone

tas, teikęs išgalvotus pranešimus. Nuo 1952 m. balandžio 1 d. iki liepos 1 d. atkurti ryšiai su agentu Smūgiu, neva neturėjusių ryšių su tiriamu objektu.

MGB sekimo bylų virtinė

Kuo nors įtartiems ir sektiems, tirtiems ar ieškotiems asmenims saugumas užvesdavo formulirines ar agentūrines paieškos bylas. Jos, atrodo, mažai kuo skyrėsi. Bylose kauptos saugumiečių pažymos ir pastabos apie tuos žmones, agentų ir informatorių pranešimai apie juos bei kita informacija. Beje, bylos vestos ir emgėbistams žinomiems partizanams. Kai kuriose bylose susikaupdavo šimtai lapų įvairių dokumentų. Kiek tuose dokumentuose būta tiesos, tai kitas dalykas. Dėl įvairių priežasčių nustojus asmenį sekti jo byla iš MGB rajono skyriaus būdavo persiunčiama į Vilnių, į LTSR saugumo archyvą. Tačiau Lietuvos ypatingajame archyve yra palyginti mažai išlikusių tokių bylų, nes jos po peržiūrėjimo dažniausiai būdavo sunaikinamos.

1947 m. gegžės 26 d. agentūrinės paieškos bylos užvestos Vladui Vitkauskui iš Jablanavo, g. 1904 m., ir Vaclui Leikūnui iš Mančiagirės. Užėjus vokiečiams 1941 m., V. Vitkauskas tuoj pat įstojo į jų policiją, dalyvavo raudonųjų partizanų gaudynėse ir kt., o paskui išbėgo su vokiečiais. Apklaustas Gustavas Brodskis 1947 m. gegužės 11 d. sakė, kad 1941 m. liepos 24 d. policininkai Vaclaus Leikūnas, Vladas Vitkauskas ir trečias nepažįstamas suėmė jį pasiūrė ir nuvedė į komendantūrą, kaltindami priklausymu komunistų partijai, ir išsiuntė į konclagerį Suvalkuose. Marcelė Brodskienė teigė, kad V. Vitkauskas 1944 m. nušovė Varėnos gyventoją Edvardą Kazlauską, kuris slėpėsi, kad nepaimtų į vokiečių kariuomenę. Areštuotasis Vaclaus Leikūnas sakė, kad V. Vitkauskas tarnavo vokiečių policijoje Eišiškėse ir Varėnoje II, suėmė iš Vilniaus atbėgusį policininką ir grąžino į Vilnių, prie Zervynų 1943 m. sušaudė apie 20 žydų.

Pasak MGB, Vaclaus Leikūnas vokiečių laikais taip pat tarnavo policijoje Varėnoje, areštavo ir šaudė taryb. piliečius. Agentūrinės paieškos byla 1947 m. rugsėjo 30 d. užvesta 1947 m. rugsėjo 30 d. užvesta okupantų vokiečių talkininkui Juozui Staranavičiui iš Jakėnų, g. 1915 m. Mat jis prie

vokiečių tarnavo jaunesniuojų seržantu Vilniaus apygardos 1 bataliono 3 kuopoje. Tačiau vyriškis jau 1946 m. buvo areštuotas ir kalėjo Uchtoje Komijos ATSR.

1948 m. gruodžio 29 d. užvesta byla Varėnos I gimnazijos 6 kl. mokiniui Juozui Svirskui iš Perlojos, g. 1930 m. Jo brolis Albinas buvo Merkio partizanų būryje, iš kur Juozas gaudavo antitarybinių lapelių ir platindavo tarp gimnazistų. Pasislėpė 1949 m., bet vėliau tarnavo armijoje. Užvesta byla Stasiui Vaitkui iš buv. Merkinės valsčiaus. Mat prie vokiečių jis Varėnos mieste buvęs policijos viršininku, 1943–1944 m. kovojęs su raudonaisiais partizanais.

Iš MGB bylų neaišku, kuo saugumui užkliuvo Antanas Jarmalavičius iš Ežerių, g. 1911 m. MGB jo ieškojo per žmoną Jankauskaitę-Jarmalavičienę, tėvą Martyną, motiną Marcelę, brolius Bolių, Petrą ir seserį, gyvenusius Ežeriuose, bei per brolių Bronių, dirbusį VKP(b) Vilkiškio r. komitete, per Kaune gyvenusį Joną Jarmalavičių, Valerijono. Labiausiai patikimos vietos, kur galėtų gyventi ieškomas asmuo, buvo Kauno apskr. Raudondvaris ir Kaišiadorių apskr. Žiezmariai. Ten komandiruotas agentas Bolius. Apie Jarmalavičių 1949 m. liudijo keli asmenys: gegužės 21 d. ir liepos 31 d. areštuotasis M. Mostavičius, rugpjūčio 15 d. – J. Kuliešius ir P. Belkevičius, rugsėjo 19 d. – M. Bieliauskas. Agentas Bolius išaiškino, kad A. Jarmalavičius gyveno Žiezmaruose ir dirbo prie plento.

Barčių gyventoją Janę Budėnienę, g. 1911 m., 1948 metais užmezgė ryšius su Genio partizanais, ruošė jiems maistą, skalbė, teikė žinias, norėta ją areštuoti, bet pasislėpė. J. Budėnienės paieška paskelbta 1950 m. spalio 20 d. Moteris nelegaliai gyveno kaimyninėje Baltarusijoje, Rodūnios r. Nekrašiūnų k. pas Juozą Molių ir Barčiuose pas Česnulevičienę. Vis tik buvo suimta ir nuteista.

Užvestos bylos keliems Lietuvos laisvės armijos dalyviams. LLA Varėnos valsčiuje ir apskrityje vadovui Juozui Kuzmai – 1949 m. sausio 31 d. Antanui Balčiūnui, kilusiam iš Vilkaviškio r. Račiūnų k., g. 1901 m., byla užvesta 1949 m. spalio 5 d. Jis 1934–1940 m. tarnavęs Lietuvos saugumo policijoje, 1940 m. buvęs Varėnos policijos viršininku. Bylos 1949 m. gru-

džio 9 d. užvestos LLA skyrių vadovams Vincui Micevičiui ir Vladui Barysui. LLA dalyvei Julijai Pilipavičiūtei, g. 1921 m., buvusiai Liepos partizanų būryje ir dirbusiai sekretore mašininke, byla užvesta 1950 m. sausio 24 d.

1950 m. vasario 9 d. užvesta byla Kaziui Stankevičiui, g. 1906 m. Jis – buvęs Lietuvos saugumo policijos agentas, 1940 m. bolševikų suimtas, bet vokiečių iš kalėjimo išleistas.

1950 m. kovo mėn. ar balandžio 24 d. agentūrinės paieškos byla užvesta 20-metėi Genei Stankevičiūtei iš Sapięgiškių. Ji 1948 m. užmezgusi ryšius su Merkio partizanais, lankė jų bunkerį, gamino valgi. Ryšius užmezgė per savo brolių Bolių Stankevičių-Sakalą, buvusį Merkio būryje. Vengdama arešto, 1948 m. birželio mėn. perėjo į nelegalią būklę, gyveno Daugų rajone, bet 1950 m. spalio 23 d. suimta.

1950 m. spalio mėn. užvestos dvi formulirinės bylos: Josifui Zamarai ir Vincui Jakelvičiui (LYA f. K-19, ap. 1, b. 332).

J. Zamara gimęs 1886 m. Baltarusijoje, Ašmenos apskr. Vaikšnorikių kaime. Gyveno Varėnoje, Vytauto g. Jis – Varėnos bažnyčios zakristijonas. Prie vokiečių turėjo kepyklą ir krautuve, parduodavo duonos ir konditerijos gaminius. Kalbamu metu skleidė antitarybines žinias, gyre gyvenimą buržuazinės Lenkijos laikais, skelbė, kad greitai bus karas ir amerikoniai išvaduos Lietuvą. Du jo sūnūs per karą išbėgo su vokiečiais; Vitoldas gyveno Amerikoje, Edvardas Prancūzijoje. Vitoldas kartais važinėjo į Vakarų Vokietiją. Tėvas su sūnumis susirašinėjo. Sūnūs galėjo būti užverbuoti JAV žvalgybos ir atvykti pas tėvą. Žinių apie Zamarą pateikė šaltiniai Kelminskas ir Stanislovas. Kelminskas 1950 m. lapkričio 19 d. pranešė, jog Zamara kalbėjęs: „Naujokai kareiviai, sustoję Varėnoje, išlipę iš traukinio parduoda savo skudurus už duonos kąsnį, o dar nori įveikti Ameriką...“ Saugumas Zamarai, sekamam kaip prisidėjusiam prie Amerikos žvalgybos (!), davė pravardę Porazenec (Pralaimininkas). Apie jį Kelminskas dar pranešęs 1951 m. rugpjūčio 25 d.

Tęsinys. Pradžia 2018 m. Nr. 94; 2019 m. Nr. 11, 12

Vytautas Valentinas
ČESNULIS